हि, व्य, हेतुः। (यथा, शाकुन्तले। १ अङ्के।
"अशंसयं क्षत्रपरिग्रहक्षमा
यदार्य्यमस्यामभिलाषि मे मनः।
सतां हि सन्देहपदेषु वस्तुषु
प्रमाणमन्तःकरणप्रवृत्तयः॥")
अवधारणम्। इत्यमरः। ३।४।२५६; ३।४।५॥
पादपूरणम्। विशेषः। प्रश्नः। (यथा, रामायणे। २। ६४। ३०।
"नाभिवादयसे माद्य न च मामभिभाषसे।
किञ्च शेषे तु भूमौ त्वं वत्स! किं कुपितो
ह्यसि॥")
हेत्वपदेशः। सम्भ्रमः। असूया। इति मेदिनी॥
शोकः इति शब्दरत्नावली॥

हिंसकः, पुं, (हिनस्ति तच्छीलः। हिंस+ण्वुल्।) हिंस्रपशुः। अथर्व्ववेदब्राह्मणः। शत्रुः। इति शब्दरत्नावली॥

हिंसकः, त्रि, (हिंस+ण्वुल्।) हिंसाकर्त्ता। तत्पर्य्यायः। घातुकः २ हिंस्रः ३ शरारुः ४ हन्ता ५। इति शब्दरत्नावली॥ स चाष्टविधः। यथा,—
"भोक्तानुमन्ता संस्कर्त्ता क्रयिविक्रयिहिंसकाः।
उपहर्त्ता घातयिता हिंसकाश्चाष्टधा मताः॥"
इति काशीखण्डम्॥ *॥
साध्वीभार्य्यादिहिंसने दोषो यथा,—
"भार्य्यां प्रियसखीं यस्तु साध्वीं हिंसति निर्घृणः।
न तेऽस्तं प्राप्नुवन्ति हिंसका दुष्टयोनिजाः॥"
इति वाराहे ब्राह्मणदीक्षासूचनामाध्यायः॥*॥
शरणागतादिहिंसकस्य अव्यवहार्य्यत्वं यथा,—
"शरणागतबालस्त्रीहिंसकान् संवसेन्न तु।
चौर्णव्रतानपि सदा कृतघ्नसहितानिमान्॥"
इति प्रायश्चित्ततत्त्वधृतयाज्ञवल्क्यवचनम्॥

हिंसा, स्त्री, (हिंसनमिति। हिंस+अः। टाप्।) घातः। इति मेदिनी॥ चौर्य्यादिकर्म्म। यथा। हिंसा चौर्य्यादिकर्म्म च। इत्यमरः। ३।३।२१८॥ चौरस्य कर्म्म चौर्य्यं आदिना बन्धनताड़नवृत्तिनाशवासादि च चकाराद्वधोऽपि हिंसा। इति तट्टीकायां भरतः॥ *॥ हिंसिते प्रतिहिंसायां दोषाभावो यथा,—
"कृते प्रतिकृतं कुर्य्यात् हिंसिते प्रतिहिंसितम्।
न तत्र दोषं पश्यामि दुष्टे दोषं समाचरेत्॥"
इति गारुड़े। ११५। ४७॥
विष्णुभक्तानां ब्राह्मणादीनाञ्च हिंसाकर्त्तुरचिराद्रोगो यथा,—
"दुष्टा यदा मे भक्तानां ब्राह्मणानां गवामपि।
क्रतूनां देवतानाञ्च हिंसां कुर्व्वन्ति निश्चितम्।
तदाचिरन्ते नश्यन्ति यथा वह्नौ तृणानि च॥"
इति ब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे। ६।६१-६२॥
पशुहिंसानिषेधो बलिशब्दे द्रष्टव्यः॥ *॥ अथ वैधहिंसाविचारः। मा हिंस्यात् सर्व्वा भूतानि इत्यत्र सर्व्वशब्दस्य व्यापकार्थपरतया एतद्विधिमनुरुध्य। वायव्यं श्वेतमालभेत। इत्यादिविधेर्विषयाप्राप्तेरगत्या वैधातिरिक्तविषयत्वम्। सर्व्वाः सर्व्वाणि छन्दसि वेत्यनेन तत् पदं सिद्धम्। यदपि नानादर्शनटीकाकृद्भिर्वाचस्पतिमिश्रैस्तत्त्वकौमुद्यां अभिहितम्। न च मा हिंस्यात् सर्व्वा भूतानि इति सामान्यशास्त्रं विशेषशास्त्रेणाग्नीषोमीयं पशुमालभेत् इत्यनेन बाध्येत इति वाच्यं विरोधाभावात् विरोधे हि बलीयसा दुर्ब्बलं बाध्यते। न चास्ति विरोधः भिन्नविषयत्वात्। तथा हि मा हिंस्यादिति निषेधेन हिंसाया अनर्थहेतुभावो ज्ञाप्यते न पुनरक्रत्वर्थमपि। न चानर्थहेतुत्वक्रतूपकारकत्वयोः कश्चिदस्ति विरोधः। हिंसा हि पुरुषस्य दोषमावहति क्रतोश्च उपकरिष्यतीत्यन्तेन। तदपि सांख्यनये। मीमांसकमते तु विरोध एव। तथा हि। गुरुनये न खलु सर्व्वभूतहिंसाभावविषयकं कार्य्यं इति निषेधविध्यर्थस्य बाधं विना अग्नीषोमीयपशुवालम्भनविषयकं कार्य्यं इति भावविध्यर्थ उपपद्यते। भट्टनये तु अङ्गे यथा तथास्तु। न च मुख्यपशुयागे पुरुषार्थे पशुहिंसनस्यार्थसाधनत्वमनर्थसाधनत्वञ्चोपपद्यते विरोधात् वस्तुतस्तु अङ्गेऽपि विरोधोऽस्त्येव कुतो विधेरेष स्वभावो यः स्वविषयस्य साक्षात् परम्परया वा पुरुषार्थसाधनत्वमवगमयति अन्यथा अङ्गानां प्रधानोपकारकत्वमपि नाङ्गीक्रियते। अर्थसाधनत्वं बलवदनिष्टाननुबन्धीष्टसाधनत्वम्। अनर्थसाधनत्वं बलवदनिष्टासाधनत्वम्। न चानयोरेकत्र समावेश इति। अतएवोक्तं तस्मात् यज्ञे वधोऽवध इति। नन्वेवं श्येनेनाभिचरन् यजेत इत्यत्र श्येनस्य शत्रुवधरूपेष्टसाधनत्वमवगतं अभिचारो मूलकर्म्म चेति मनुना उपपातकगणनमध्ये पाठात् अनिष्टसाधनत्वमवगतं तदेतत् कथमुपपद्यतामिति चेन्नैवम्। आततायिनमयान्तं हन्यादेवाविचारयन् इत्येकवाक्यतया आततायिस्थले इष्टसाधनत्वम्। अनाततायिस्थले तूपपातकत्वेन बलवदनिष्टसाधनत्वम्। इत्यविरोध इति। गुरुचरणा अप्येवम्। इति तिथ्यादितत्त्वम्॥ *॥ ब्राह्मणस्य हिंसानिषेधो यथा,—
"हिंसा चैव न कर्त्तव्या वैधहिंसा तु राजसी।
ब्राह्मणैः सा न कर्त्तव्या यतस्ते सात्विका
मताः॥"
इति श्राद्धविवेकटीकायां गोविन्दानन्दधृतबृहन्मनुवचनम्॥

हिंसाकर्म्म, [न्] क्ली, (हिंसाप्रधानं कर्म्म।) अथर्व्ववेदोक्तमन्त्रयन्त्रादिनिष्पादितमारणोच्चाटनादि। तत्पर्य्यायः। अभिचारः २। इत्यमरः। ३। २। १९॥

हिंसारुः, पुं, (हिनस्तीति। हिंस+आरुः।) व्याघ्रः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

हिंसालुः, त्रि, वधशीलः। घातुकः। हिंसधातोरालुप्रत्ययेन निष्पन्नः॥

हिंसालुकः, पुं, (हिंसालु+स्वार्थे संज्ञायां वा कन्।) हिंसाशीलकुक्करः। यथा,—
"हिंसालुकः खादुकः श्वा योगितोऽलर्क
इत्यते।"
इति हारावली॥
हननशीले, त्रि॥

हिंसितः, त्रि, (हिंस+क्तः।) हिंसाप्राप्तः। यथा,—
"यस्तु भागवतान् दृष्ट्वा भूत्वा भागवतः शुचिः।
अभ्युत्थानं न कुर्व्वीत अहं तेनापि हिंसितः॥
यस्तु कन्यां पिता दत्त्वा न प्रयच्छति तां पुनः।
अष्टौ पितृगणास्तेन हिंसिता नात्र संशयः॥"
इति वाराहे ब्राह्मणदीक्षासूचनामाध्यायः॥

हिंसीरः, पुं, (हिनस्तीति। हिन्स+"हिंसेरीरनीरचौ।" उणा० ५। १८। इति ईरन्।) व्याघ्रः। खले, त्रि। इति उणादिवृत्तिः॥

हिंस्रः, त्रि, (हिनस्तीति। हिंस+"नमिकम्पीति।" ३। २। १६७। इति रः।) हिंसाशीलः। तत्पर्य्यायः। शरारुः २ घातुकः ३। इत्यमरः। ३। १। २८॥ हिंसकः ४ हन्ता ५। इति शब्दरत्नावली॥ शार्व्वरः ६। इति जटाधरः॥ *॥ हिंस्राणां हिंसने दोषाभावो यथा,—
"क्षुधा कार्य्या सतां शब्दहिंस्रेषु च जन्तुषु।
हिंसायां न हि दोषश्च हिंस्राणाञ्च व्रजेश्वर!॥"
इति ब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे ८५ अध्यायः।

हिंस्रः, पुं, (हिनस्तीति। हिंस+रः।) घोरः। भीमसेनः। हरः। इत्युणादिकोषः॥

हिंस्रकः, पुं, (हिंस्र एव। कन्।) हिंस्रपशुः। इति शब्दरत्नावली॥

हिंस्रपशुः, पुं, (हिंस्रः) पशुः।) हिंसकजन्तुः। तत्पर्य्यायः। व्याड़ः २ हिंस्रकः ३ हिंसकः ४ शिविः ५। इति शब्दरत्नावली॥ श्वापदः ६। इति त्रिकाण्डशेषः॥

हिंस्रा, स्त्री, (हिनस्तीति। हिंस+रः। टाप्।) एलावली। काकादनी। मांसी। जटामांसी। इति मेदिनीकरहेमचन्द्रौ॥ गवेडुका। गवेधुका। नाड़ी। शिरा। इति शब्दचन्द्रिका॥

हिक्क, ञ कूजे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-उभ०-अक०-सेट्।) कोपधः। ञ, हिक्कति हिक्कते। कूजोऽव्यक्तशब्दः। हिक्कायामेवायमिति भट्टमल्लः। हिक्कति लोकः। इति दुर्गादासः॥

हिक्क, क ङ हिंसे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (चुरा०-आत्म०-सक०-सेट्।) कोपधः। क ङ, हिक्कयते। इति दुर्गादासः॥

हिक्का, स्त्री, (हिक्क कूजे+गुरोश्चेत्यः। टाप्। यद्वा, हिक्कतेऽनयेति। हिक्क+करणे घञ्।) रोगोपसर्गविशेषः। हिंचकी इति भाषा। इत्यमरः। ३। ५। ८॥ हिंकटी इति ख्यातो व्याधिविशेषः। हिक्कति कूजत्यनया हिक्का। हिक्क ञ कूजे सेमन्तात् सरोरिति अः। हिक्कयते हिनस्तीति वा। हिक्क क ङ हिंसे पचाद्यच्। हिगिति कृत्वा कायति शब्दायते